

СТРУКТУРНІ МОДЕЛІ ФРАЗЕМ ІЗ КОМУНІКАТИВНИМИ ДІЄСЛОВАМИ ЗА СЛОВНИКОМ «ФРАЗЕОЛОГІЗМИ У ТВОРАХ БОГДАНА ЛЕПКОГО»

Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Філологія.

Випуск 2 (44)

УДК 811.161.2'373.72

DOI:10.24144/2663-6840/2020.2(44).208–211

Кумейко Т. Структурні моделі фразем із комунікативними дієсловами за словником «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»; кількість бібліографічних джерел – 7; мова українська.

Анотація. Фразеологічний склад мови – це культурний код народу. Тому актуальним є дослідження культурного надбання Богдана Лепкого, яке акумулює основні тенденції художнього мислення від неонародництва до модернізму. У статті виокремлено структурні моделі фразем із комунікативними дієсловами у словнику «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого». Проаналізовано дієслівні фраземи зі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» (199 одиниць): комунікативні дієслова становлять 42 одиниці (21%), комунікативні дієслівні фраземи – 59 (30%). Виділено три семантичні підгрупи комунікативних дієслівних фразем: словесну, словесно-несловесну й несловесну. Словесна містить дієслова, які в складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою вербальних засобів (20 одиниць); словесно-несловесна підгрупа – дієслова, які в складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою вербальних і невербальних засобів (5 одиниць); несловесна – дієслова, які у складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою невербальних засобів (17 одиниць). Виділено 17 структурних моделей фразем із комунікативними дієсловами: V + N/NP – 26 одиниць (44%); V + NP – 1 одиниця (1,7%); (Part)V + Adv – 3 одиниці (5%); V + Prep. + N /NP – 9 одиниць (15%); V+Pron. + N – 2 одиниці (3,4%); V+ Prep.+ Pron. – 3 одиниці (5%); Part.+V + N – 2 одиниці (3,4%); V+ Conj.+ (V) + N – 1 одиниця (1,7%); V+N+ Prep. + N – 1 одиниця (1,7%); V+Pron.+ Prep. + N – 2 одиниці (3,4%); V+N/Pron.+Prep.+ NP – 2 одиниці (3,4%); N+Prep.+N+V – 1 одиниця (1,7%); V+ Conj.+ Prep. + N – 2 одиниці (3,4%); V+ Conj.+ Adv+ (V)+ N – 1 одиниця (1,7%); V + N + Conj. + N – 1 одиниця (1,7%); Conj.+ V+ Conj.+Part. +V – 1 одиниця (1,7%); Part.+V+N+ Prep+ Pron. – 1 одиниця (1,7%). Дві моделі є продуктивними у зазначеній групі дієслів. Перша – V + N/ NP – має такі варіанти реалізації: V + N₁; V + N₂/NP; V + N₄/NP; V + N₅ /NP. Друга – V₃ + Prep. + N /NP – реалізується в таких схемах: V + Prep. + N₂; V + Prep.+ N₄/NP; V + Prep. + N₅.

Ключові слова: дієслівні лексеми, фраземи, комунікація, вербальні засоби, невербальні засоби, структурні моделі.

Постановка проблеми. Фразеологізм у творах Богдана Лепкого – численні й різноманітні та виступають важливим засобом матеріалізації національнокультурних особливостей мовної системи. У творенні фразем значну роль відіграють сфери діяльності людини, ключовою з яких є комунікативна. Водночас важливе значення для побудови стійких словосполук має дієслово, що зумовлено його семантичними функціями, морфологічними категоріями та синтаксичним вживанням. Комунікативні дієслівні фраземи широко представлені у словнику «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого», тому аналіз зазначеного корпусу відкриває можливості для побудови відповідної семантико-синтаксичної класифікації.

Аналіз досліджень. Дослідженню фразеологічних одиниць присвятили свої роботи Н.Ф. Венжинович, М.В. Жуйкова, Г.Т. Кузь, В.І. Коненко, О.О. Селіванова та ін. Структурно-семантичні моделі розробляли в наукових працях Л.О. Авксентьев, Т.Г. Грица, А.О. Івченко, Н.Д. Коваленко, О.Л. Плетньова, Р.В. Міняйло, В.Д. Ужченко, Д.В. Ужченко. Комунікативні фразеологізми Богдана Лепкого не були предметом ґрунтовних досліджень. Лише в окремих розвідках розглядалися деякі дієслівні лексеми зазначеної групи [Бабій 2017, с. 293–295; Кумейко 2017, с. 339–341; Свередан 2000, с. 55].

Мета статті – виокремлення структурних моделей фразем із комунікативними дієсловами у словнику «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого».

Досягнення поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

1) проаналізувати фраземи зі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»; 2) виокремити комунікативні дієслівні фраземи із зазначеного джерела; 3) вирізнити продуктивні моделі фразем із комунікативними дієсловами;

Методи й методики дослідження. У роботі використано мовний матеріал, отриманий методом суцільного вибирання зі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого»; описовий метод, на основі якого проаналізовано комунікативні дієслівні фраземи; дистрибутивний – для встановлення характеристик і функціональних властивостей дієслівних фразем із урахуванням їхнього оточення, а також метод статистичного оброблення інформації.

Виклад основного матеріалу. До групи комунікативних дієслівних фразеологізмів входять лексеми, об'єднані лексико-категоріальною семою 'діяльність людини, пов'язана з процесом передавання й отримання інформації (фактів, ідей, поглядів, емоцій тощо) за допомогою вербальних і невербальних засобів'.

Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» містить 199 дієслівних лексем: комуніка-

тивні дієслова становлять 42 одиниці (21%), комуникативні дієслівні фрази – 59 одиниці (30%).

До групи комуникативних дієслівних фразеологізмів входять три семантичні підгрупи. Словесна підгрупа містить дієслова, які в складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою вербальних засобів. До цієї підгрупи ввійшли такі лексеми: *балакати, бити, битися, блиснути, брати, дати, забігати, заспівати, кидати, мастити, молоти, піднімати, піймати, плести, плювати, подякувати, поминати, полетіти, розкривати, ходити* (20 одиниць). Словесно-несловесна підгрупа містить дієслова, які у складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою невербальних засобів: *вибухати, вийти, грати, зігнати, нагнати, рвати* (5 одиниць). Несловесна підгрупа містить дієслова, які у складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою невербальних засобів: *впиватися, встати, дивитися, кидати, міряти, показати, рвати, ревіти, робити, свердлити, сидіти, скрутитися, сміятися, спирати, стати, читати, чути* (17 одиниць).

Структурні моделі представлені формулами, де N – Noun, NP – Noun Phrase, V – Verb, Adv. – Adverb, Prep. – Preposition, Pron. – Pronoun, Conj. – Conjunction, Part. – Participle. Виокремлено 17 моделей комуникативних дієслівних фразем за словником «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого».

1. V + N/NP: представлена модель є продуктивною й реалізується в таких схемах:

а) **V + N₁:** *ходять слухи*. Напр.: *Ходили тільки слухи, що він у Відні вчився і в царській музиці грав на бомбардоні, а все ж таки чудово на всіх інструментах грає* [Словник 2010, с. 200, далі – СФБЛ];

б) **V + N₂/NP:** *заспівати іншої пісні, нагнати страху, нагнати дрижкаків*. Напр.: *Заспані, потами вкриті, гукали щось, чого й, мабуть, самі не розуміли – щоб другим нагнати страху, а собі ще додати ваги* [СФБЛ 2010, с. 111];

в) **V + N₄/NP:** *балакати макарони, дати раду, піднімати вереск, піймати облизня, подати руку, робити поважну міну, розкривати карти, грати кумедію, зігнати злість, рвати волосся, сперло дух*. Напр.: *– Чого ж ви мовчите? Скажете, докторова макарони з вами балакала?* [СФБЛ 2010, с. 12]; *Пішли б ви собі до своїх жінок...А так кумедію з нами грають і годі* [СФБЛ 2010, с. 50]; *Утомлена трудом і прибита горем, упала бідна мати на землю і, нарікаючи на лиху долю, рвала сиве волосся* [СФБЛ 2010, с. 154];

г) **V + N₅ / NP** *кидати словами, мастити язиками, молоти язиком, плести язиком, полетіти птахом, кидати (кинути, обкидати) оком; впиватися очима, встати лівою ногою, дивитися кривим (косим) оком, кидати (кинути, обкидати) оком, свердлити (просверлити) зором*. Напр.: *Відчинені уста дрижали й кидали словами, як громами* [СФБЛ 2010, с. 86].

2. V+ NP: *стати ні в сих (цих) ні в тих= стояти ні в сих ні в тих*. Напр.: *Нараз побачила гостей і стала ні в цих ні в тих* [СФБЛ 2010, с. 189]. Ця модель є непродуктивною.

3. V + Prep. + N/NP: зазначена модель поширена серед представленої групи дієслів й реалізує три схеми з прийменниковими варіантами:

а) **V + Prep. + N₂:** *вийти з рівноваги, дивитися без пам'яті*. Напр.: *Не знаючи, що казати, став та дивився без пам'яті перед себе* [СФБЛ 2010, с. 56];

б) **V + Prep. + N₄/NP:** *брати на жарти плювати в обличчя, подякувати за хліб-сіль, ходити поміж дощ, встати на ліву ногу, сміятися крізь сльози*. Напр.: *Так тоді чи не краще подякувати за хліб-сіль і поспішати туди, де ще не поширилася ворожа отрута* [СФБЛ 2010, с. 56]; *Хоч би і крізь сльози, але смійся* [СФБЛ с.184]; – *Ваша милість, мабуть, нині лівою ногою з ліжка встали, – відповів йому Мручко* [СФБЛ 2010, с. 35]. *А до того я був такий непривітний, нескладний, не знав хилитися, кланятися, ходити поміж дощ, не умів жити* [СФБЛ 2010, с. 200];

в) **V + Prep. + N₅:** *битися з думками*. Напр.: *І всі п'ятеро билися з думками, почувачи велику відповідальність за долю гетьманської доньки* [СФБЛ 2010, с. 12].

4. V+Pron. + N: *дати собі раду, дати їм раду*. Напр.: *По стрілах міркують, що козаків, мабуть, небагато, на рівному полі, може б, в один мент дали їм раду, але тут?* [СФБЛ 2010, с. 54]. Модель непродуктивна.

5. V+ Prep. +Pron.: *вийти з себе, скрутитися у собі, замкнутися в собі*. Напр.: *Він замовк, скрутився сам у собі і сидів без руху і без тями* [СФБЛ 2010, с. 178]. Модель непродуктивна.

6. Part. +V + N: *не дати ради, не поминати лихом*. Напр.: *То мій кінь турецький, породистий, тож не дамо ради* [СФБЛ 2010 с. 54]. Модель непродуктивна.

7. (Part)+ V + Adv.: *забігати вперед, не забігати вперед, дивитися косо*. Напр.: *Тихо!..Не забігайте вперед. Не галасуйте, лиш поспішайте помаленьку. Тим-то й цікаве життя, що не знаємо нашої майбутності* [СФБЛ 2010, с. 70]. Ця модель є непродуктивною.

8. V+ Conj.+ (V) + N: *ревіти, як віл*. Напр.: *Жінка каже, що він реве, як віл, але що жінка знає* [СФБЛ 2010, с. 155]. Модель непродуктивна.

9. V+N+ Prep. + N: *битися кулаками в груди*. Напр.: *Бо такі чула, щоби я з того місця не рушилася, щоб чула! – б'ється кулаками в груди заспана Зоська* [СФБЛ 2010, с. 13]. Модель непродуктивна.

10. V+Pron.+ Prep. + N: *бити себе в груди*. Напр.: *Турецькі гребці-перевізники бігали, кричали, вимахували руками, билися в груди й дерли на голові волосся* [СФБЛ 2010, с. 12]. Модель непродуктивна.

11. V + N/Pron. + Prep.+ NP: *зімряти його від ніг до голови, міряти очима з ніг до голови*. Напр.: *Пригадав собі і перцу розмову з графом, і гордий погляд графині, котра зімряла його від ніг до голови*. [СФБЛ 2010, с. 106]. Модель непродуктивна.

12. N + Prep. + N + V: *дух у грудях спірає*. Напр. *Гориничка бігла, аж їй дух у грудях спірало* [СФБЛ 2010, с. 188]. Модель непродуктивна.

13. V+ Conj.+ Prep. + N: *читати, як із книжки; сидіти, як на вуглях*. Напр.: *А ворожка з зір долю чита, як із книжки* [СФБЛ 2010, с. 204]. Модель непродуктивна.

14. V + Conj. + Adv. + (V)+ N: *вибухати, як улітку громи*. Напр.: *Всім було відомо, що царський гніт вибухав несподівано, як улітку громи, що не було тоді сили, яка могла б його зупинити* [СФБЛ 2010, с. 22]. Модель непродуктивна.

15. V + N + Conj. + N: *блиснути дотепом і гумором*. Напр.: *Зате знав він особисто деяких письменників та розказував нам деякі події з їхнього життя, катехист, і тут умів блиснути своїм дотепом і гумором* [СФБЛ 2010, с. 14]. Модель непродуктивна.

16. Conj. + V + Conj. + Part. +V: *хоч сядь та й плач*. Напр.: *Мов навмисне, щоб я йти не міг. Хоч сядь та й плач* [СФБЛ 2010, с. 176]. Модель непродуктивна.

17. Part. + V + N + Prep. + Pron.: *не чути (не відчувати) землі під собою*. Напр.: *Вона забуває себе, не чує землі під ногами, лиш ціла тоне-потопає у небеснім безмірнім просторі* [СФБЛ 2010, с. 208]. Модель непродуктивна.

Висновки. Словник «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» містить 199 дієслівних лексем: комунікативні дієслова становлять 42 одиниці (21%), комунікативні фраземи – 59 одиниць (30%). Комунікативні дієслівні фразеологічні одиниці включають лексеми, об'єднані лексико-категоріальною семою 'діяльність людини, пов'язана з процесами передавання й отримання інформації (фактів, ідей, поглядів, емоцій тощо) за допомогою вербальних і невербальних засобів'.

До групи комунікативних дієслівних фразеологізмів входять три семантичні підгрупи: словес-

ні, які в складі фразеологічних одиниць мають значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою вербальних засобів (20 одиниць); словесно-несловесні, які у складі фразеологічних одиниць містять значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою вербальних і невербальних засобів (5 одиниць); несловесні, у складі яких значення, пов'язане з передаванням або отриманням інформації за допомогою невербальних засобів (17 одиниць).

Дієслівні комунікативні фраземи зі словника «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого» реалізуються в 17 моделях: V + N/NP – 26 одиниць (44%); V+ NP – 1 одиниця (1,7%); V + Prep. + N /NP – 9 одиниць (15%); V+ Pron. + N – 2 одиниці (3,4%); V+ Prep.+ Pron. – 3 одиниці (5%); Part.+V + N – 2 одиниці (3,4%); (Part) + V + Adv. – 3 одиниці (5%); V+ Conj.+ (V) + N – 1 одиниця (1,7%); V+N+ Prep. + N – 1 одиниця (1,7%); V+Pron.+ Prep. + N – 2 одиниці (3,4%); V+N/Pron.+Prep.+ NP – 2 одиниці (3,4%); N + Prep.+N+V – 1 одиниця (1,7%); V+ Conj.+ Prep. + N – 2 одиниці (3,4%); V+ Conj.+ Adv.+ (V) + N – 1 одиниця (1,7%); V + N + Conj. + N – 1 одиниця (1,7%); Conj.+ V+ Conj.+Part. +V – 1 одиниця (1,7%); Part.+V+N+ Prep.+ Pron. – 1 одиниця (1,7%).

Продуктивними є дві моделі. Перша – V + Prep. + N /NP – реалізується в таких схемах: V + N₁; V + N₂/NP; V + N₄/NP; V + N₅/NP. Залежний компонент, виражений постпозитивним іменником, у конструкціях такого типу фіксується у формі називного (1 одиниця), родового (3 одиниці), знахідного (11 одиниць), орудного (11 одиниць) відмінків. Друга модель – V + Prep. + N /NP – має такі варіанти реалізації: V + Prep. + N₂; V + Prep. + N₄/NP; V + Prep. + N₅. Залежний компонент, виражений прийменниково-відмінковою формою іменника, фіксується у формі родового (2 одиниці), знахідного (6 одиниць), орудного (1 одиниця) відмінків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авксентьев Л.Г. Сучасна українська мова. Фразеологія. Харків: Вища школа, 1988. 134 с.
2. Алефіренко М.Ф. Теоретичні питання фразеології. Харків: Вища школа, 1987. 135 с.
3. Бабій І.М. Фраземіка творів Богдана Лепкого: загальномова та індивідуально-авторська. *Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки*: Матеріали міжнародної наукової конференції до 145-річчя з дня народження Богдана Лепкого. Тернопіль, 2017. С. 290–300.
4. Кумейко Т.А. Комунікативні дієслівні фразеологізми у словнику «Фразеологізми у творах Богдана Лепкого». *Богдан Лепкий у полікультурному дискурсі Європи та Америки*: Матеріали міжнародної наукової конференції до 145-річчя з дня народження Богдана Лепкого, м. Тернопіль, 2017. С. 337–343.
5. Кумейко Т.А. Синтаксична структура речень з дієсловами інформаційної діяльності: автореф. дис. ...канд. філол. наук: 10.02.01. Запоріжжя, 2015. 20 с.
6. Свердан Т.П. Спосіб трансформації фразеологізмів (усічення) як стилістичний прийом у трилогії Б. Лепкого «Мазепа». *Культура слова*. 2000. № 55-56. С. 26–30.
7. Фразеологізми у творах Богдана Лепкого: словник / гол.ред. С.С. Панцьо. Тернопіль: Джура, 2010. 224 с.

REFERENCES

1. Avksentiev L.H. (1988) Suchasna ukrainska mova.Frazeolohiia [Modern Ukrainian language. Phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola. 134 s. [in Ukrainian].
2. Alefirenko M.F. (1987) Teoretychni pytannia frazeolohii [Theoretical questions of phraseology]. Kharkiv: Vyshcha shkola.135 s. [in Ukrainian].
3. Babii I.M. (2017) Frazemika tvoriv Bohdana Lepkoho: zahalnomovna ta indyvidualno-avtorska [Idiomatic

expression of Bohdan Lepky's works: general language and individual-author's]. *Bohdan Lepkyi u polikulturnomu dyskursi Yevropy ta Ameryky: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii do 145-richchia z dnia narodzhennia Bohdana Lepkoho*, m. Ternopil. S. 290–300 [in Ukrainian].

4. Kumeiko T.A. (2017) Komunikatyvni diieslivni frazeolohizmy u slovnyku «Frazeolohizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho» [Communicative phraseological verbs in dictionary «Phraseological units in works of Bogdan Lepkyi»]. *Bohdan Lepkyi u polikulturnomu dyskursi Yevropy ta Ameryky: Materialy mizhnarodnoi naukovoï konferentsii do 145-richchia z dnia narodzhennia Bohdana Lepkoho*. Ternopil. S. 337–343 [in Ukrainian].

5. Kumeiko T.A. (2015) Syntaksychna struktura rechen z diieslovamy informatsiinoï diialnosti [The syntactic structure of sentences with verbs of information activities]: avtoref. dys. ...kand. fylol. nauk: 10.02.01. Zaporizhzhia. 20 s. [in Ukrainian].

6. Sverdan T.P. (2000) Sposib transformatsii frazeolohizmiv (usichennia) yak stylistychnyi pryiom u trylohii B. Lepkoho «Mazepa [The method of transformation of phraseology units (truncation) as a stylistic device in trilogy of B. Lepkoho «Mazepa»]. *Kultura slova*. № 55–56. S. 26–30 [in Ukrainian].

7. Frazeolohizmy u tvorakh Bohdana Lepkoho [Phraseological units in works of Bohdan Lepky]: *Slovnyk / hol. red. Pantso S.Ye.* Ternopil: Dzhura, 2010. 224 s. [in Ukrainian].

STRUCTURAL MODELS OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH COMMUNICATIVE VERBS ACCORDING TO THE DICTIONARY «PHRASEOLOGICAL UNITS IN WORKS OF BOHDAN LEPKY»

Abstract. Phraseological composition of language is a cultural code of nation. Different aspects of vital activity are figuratively highlighted in phraseological units. That's why research of the phraseological inheritance of Bohdan Lepky is currently actual. His cultural heritage accumulates basic trends of art thinking from neopopulism to modernism. The article analyzes communicative verbal phraseological units from the dictionary *Phraseological units in works of Bohdan Lepky*. The dictionary «Phraseological units in works of Bohdan Lepky» contains 199 verb lexemes, communicative verbs are 42 units (21%), communicative verb of phraseological units – 59 (30%). It is established minimum structural models with phraseological units. Lexemes of the communicative verbal phraseological units are joined by the lexico-categorical seme human activity associated with the processes of sending and receiving of information (facts, ideas, views, emotions) through verbal and non-verbal ways in accordance with this three semantic groups of communicative verbal phraseological units are distinguished: verbal, non-verbal, verbal-non-verbal.

Being the part of phraseological units, there are verbs of the verbal subgroup by means of which you can transfer and obtain information using verbal means. Being the part of phraseological units, there are also verbs of the non-verbal subgroup with the help of which you can transfer and obtain information using non-verbal means. Being the part of phraseological units, there are verbs of both non-verbal and verbal subgroups by means of which you can transfer and obtain information using both verbal and non-verbal means.

In the article it was identified 21 structural models of phraseological units with communicative verbs, was made their quantitative analysis: V + N/NP – 26 units (44%); V+ NP – 1 unit (1,7%); (Part)V+ Adv. – 3 units (5%); V + Prep. + N/NP – 9 units (15%); V + Pron. + N – 2 units (3,4%); V+ Prep.+ Pron. – 3 units (5%); Part.+V + N – 2 units (3,4%); V+ Conj.+ (V) + N – 1 unit (1,7%); V + N + Prep. + N – 1 unit (1,7%); V + Pron.+ Prep. + N – 2 units (3,4%); V + N/Pron.+Prep.+ NP – 2 units (3,4%); N + Prep. + N + V – 1 units (1,7%); V+ Conj.+ Prep. + N – 2 units (3,4%); V+ Conj.+ Adv. + (V)+ N – 1 unit (1,7%); V + N + Conj. + N – 1 unit (1,7%); Conj.+ V+ Conj.+Part. + V – 1 unit (1,7%); Part.+ V + N + Prep.+ Pron. – 1 unit (1,7%).

Keywords: phraseological units, verbal lexemes, communication, verbal and non-verbal ways, structural model.

© Кумейко Т., 2020 р.

Тетяна Кумейко – кандидат філологічних наук, доцент кафедри бізнес-лінгвістики ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київ, Україна; <https://orcid.org/0000-0001-6688-5532>

Tetiana Kumeiko – PhD in Filology, Associate Professor of the Business Linguistics Department, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Kyiv, Ukraine; <https://orcid.org/0000-0001-6688-5532>